

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736с.
2. Конвенція ООН про права дитини (учинено 20.11.1989, ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91): режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року.: режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print> із змінами та доповненнями станом на 28.04.2020.
4. Овруцкий Н.О. Крылатые латинские выражения в литературе. М., «Просвещение», 1969.
5. Рада Європи «Комплексна стратегія проти насильства». Режим доступу: <https://rm.coe.int/168046eb82>.
6. Теорія і практика судової експертизи і криміналістики: матеріали III-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 27 лютого 2020 року). Київ-Маріуполь, 2020. 328 с.

Процик Любов Сергіївна,

науковий співробітник науково-організаційного відділу ДНДІ МВС України, кандидат психологічних наук

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ МАЛОЛІТНЬОЇ ТА НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ

У зв'язку із динамічним розвитком суспільства зростає загальна кількість випадків насильства, насильницьких злочинів, суїцидів та нещасних випадків. Діти часто стають жертвами, свідками чи самі можуть бути у конфлікті із законом або безпосередніми заявниками про вчинення злочину. Вони є особливими учасниками допиту через специфіку розвитку, когнітивні навички, залежність від тих, хто їх виховує, і пережиту жорстокість. Для продуктивного проведення допиту малолітніх та неповнолітніх осіб необхідно враховувати їх вікові особливості.

Особливості допиту малолітніх та неповнолітніх осіб розглядалися багатьма вченими: Л. Васильєвим, А. Закатовим, Л. Канєвським, В. Коноваловою, Т. Кобцовою, Н. Павлюком, В. Тертишником, С. Пришляк, І. Федотовим, Т. Шмиголем, А. Шуличенко та іншими. Вікові особливості розвитку особистості вивчали І. Булах, Л. Виготський, М. Заброцький, І. Кон, Г. Костюк, Г. Крайг, Р. Павелків, Ю. Приходько, М. Савчин та інші.

Серед міжнародних стандартів у галузі дотримання прав та забезпечення потреб дітей груп ризику, одним з документів, в якому найбільш докладно визначаються вимоги до допиту дитини-свідка чи жертви злочинних посягань, є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2007 р., CETS № 201), яка була ратифікована Верховною

Радою України 27 серпня 2012 р. і набула чинності з 1 грудня 2012 р. Стаття 35 зазначеної Конвенції безпосередньо стосується допиту дітей.

За кримінально-процесуальним законодавством України (КПК України) передбачається як допит дитини як на стадії досудового слідства (ст. 168 КПК України), так і на стадії судового розгляду справи (статті 307, 308 КПК України), у ході якого всі учасники процесу, а також суд та прокурор матимуть можливість задавати питання свідкові чи потерпілому [1; 2].

Відповідно до КПК України малолітня особа – це дитина до досягнення нею 14 років, а неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від 14 до 18 років, що відповідають віковим етапам: ранній (до 3 років), дошкільний (3–6 років), молодший шкільний вік (6–10 років), підлітковий (11–15 років) та рання юність (16–18 років). Варто зауважити, що КПК України не встановлює мінімального віку, з якого особа може бути допитана у якості свідка або потерпілого. Відповідно кожному віковому періоду розвитку притаманні особливості пізнавальних процесів, емоційно-вольових якостей, різні види провідних потреб, становлення ціннісних орієнтацій та соціальних ситуацій. Діти, які стали свідками кримінального правопорушення також зазнають травматичного впливу на психіку. Всі ці фактори суттєво впливають на поведінку дитини, ставлення до подій, у тому числі до процедури судочинства, що слід враховувати.

Відомо, що діти вже в *ранньому віці* здатні до сприйняття людей, їх дій, об'єктів, що особливо вирізняється своєю яскравістю і незвичністю. На власному досвіді вони починають розуміти, що значить штовхнути, вдарити, битися. Але, описуючи предмети чи явища, дитина часто вдається до порівнянь, однак ці порівняння бувають вельми відносні. У разі переживання травмуючої ситуації у дитини можуть проявлятися страхи, сплутаність почуттів, у поведінці відзначаються порушення сну, втрата апетиту, агресія, страх перед чужими людьми [3].

У *дошкільному віці* дитина стає більш самостійною, а гра стає провідною діяльністю, яка значно впливає на розвиток дитини та може бути корисною у процесі допиту. Адже зміст гри відображає особливості оточуючого світу та відносини дорослих, які відтворюються дитиною. Інтенсивно зростає словниковий склад мови, сприймання стає осмисленим, цілеспрямованим, з'являються елементи аналізу. Основна лінія розвитку мислення – перехід від наочно-дієвого до наочно-образного, а в кінці вікового періоду – до словесно-логічного мислення. Старші дошкільнята починають аналізувати вчинки не лише за їх результатами, а й за мотивами; їх цікавлять такі складні етичні питання, як справедливість, нагороди, відплата за заподіяне зло та ін. Якщо дитина у дошкільному віці пережила стресові події, пов'язані з насильством, вона може проявляти тривогу, боязкість, почуття провини, сорому, відрази, безпорадності,

брехливість, схильність до злочинства та підпалювання, а також негативізм, відчуження й агресію поряд із надмірною поступливістю.

У *молодшому шкільному віці* навчання для дитини стає провідною діяльністю. Переживання набувають нового сенсу для дитини, з'являється смислова орієнтовна основа вчинку – ланка між бажанням щось зробити і діями, які розгортаються. Завершується перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення, продовжує розвиватись пам'ять. На відміну від дошкільнят, вони здатні цілеспрямовано, довільно запам'ятовувати події, схильні дослівно відтворювати те, що запам'ятали. Увага молодших школярів відрізняється невеликим обсягом, малою стійкістю – вони можуть зосереджено займатися однією справою протягом 10–20 хвилин (у той час як підлітки – 40–45 хвилин, а юнаки – до 45–50 хвилин). Переживши травматичну подію у дітей молодшого шкільного віку можуть проявлятися сплутані почуття стосовно дорослих, складності у визначенні сімейних ролей, страх, почуття сорому, відрази, недовіри до світу, у поведінці відзначаються відчуження від людей, мовчазність або несподівана говіркість.

Підлітковий вік пов'язаний з перебудовою організму дитини – статевим дозріванням. Значно розширюються пізнавальні інтереси, зростає самосвідомість, прагнення до самостійності, самоствердження, загострюються окремі риси характеру (надмірна самовпевненість, самозакоханість тощо). Емоційний фон в підлітковому віці стає нестабільним, емоційні реакції можуть пом'якшуватись при теплих, довірливих відносинах з дорослими, які повинні проявити розуміння й тактовність. І навпаки, недоречно зауваження, крик або іронія, посилюють негативізм. Почуття дорослості стає центральним новоутворенням підліткового віку. Провідною діяльністю у цей період стає інтимно-особистісне спілкування. При переживанні насильницьких ситуацій у поведінці підлітка відзначаються ізоляція, маніпулювання іншими дітьми (в тому числі з метою одержання сексуального задоволення), суперечливість у діях.

Рання юність є перехідним періодом між підлітковим і юнацьким віком. Пошуки сенсу життя, свого місця у світі можуть стати особливо напруженими. Інтерес викликають дорослі, чий досвід, знання допомагають орієнтуватися в питаннях, пов'язаних з майбутнім. Але не у всіх дітей цей період виявляється напруженим: деякі старшокласники плавно і поступово просуваються до переломного моменту в своєму житті, а потім відносно легко включаються у нову систему відносин. Потребу в емоційному теплі, розумінні, душевній близькості відображають юнацькі мрії про кохання. Старшокласники так само, як і підлітки, схильні наслідувати один одного і самостверджуватися в очах однолітків за допомогою дійсних чи уявних «перемог». У юнацькому віці інтенсивно

розвивається саморегуляція, підвищується контроль за своєю поведінкою, проявом емоцій. Починає розвиватися і моральна стійкість особистості. У своїй поведінці юнаки дедалі більше орієнтуються на власні погляди, переконання, які формуються на основі набутих знань і свого, нехай не дуже великого, життєвого досвіду. У разі переживання травмуючих подій можуть проявлятися відраза, сором, почуття провини, недовіра, суперечливі почуття до дорослих, порушення сексуальної поведінки, почуття власної непотрібності. У поведінковій сфері відзначаються спроби суїциду, реалізоване чи нереалізоване бажання покинути власну домівку, агресивне поводження, запобігання тілесної й емоційної інтимності, непослідовність і суперечливість у діях.

Опитування дитини безпосередньо після травматичної події або через невеликий проміжок часу може призвести до несприятливих для неї наслідків і водночас обмежувати цінність отриманого матеріалу. Це може також посилювати негативні емоції, пов'язані з почуттям зазваної нещодавно кривди, інтенсифікувати відчуття загрози, призвести до поглиблення страху і до виникнення захисних реакцій. Важливо планувати процесуальні дії за участю дитини на час, коли вона перебуває у безпечній, стабільній сімейній ситуації, і коли вона ізольована від осіб, які можуть їй загрожувати або маніпулювати нею [4].

Умови і характер провадження також впливають на свідчення дітей, а тому дуже актуальним стає планування і підготовка до бесіди для того, щоб отримати достовірні відомості, необхідні для розслідування злочину і недопущення повторного травмування дитини. Успішність опитування дитини визначається місцем розташування та облаштування приміщення, в якому воно буде проведено. Допит неповнолітніх доцільно проводити не більше однієї години, а дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, відповідно, – не більше 20 та 30 хвилин [5].

Також необхідно зазначити, що у випадку допиту нахабних дітей, що знаходяться у конфлікті із законом, доцільно проявляти суворість та серйозність, або навпаки, якщо неповнолітній сором'язливий, його необхідно підбадьорити. У разі коли малолітня або неповнолітня особа налякана, спочатку потрібно заспокоїти дитину й наголосити, що її свідчення дуже необхідні для розкриття злочину та звернутись за допомогою до фахівців (педагогів, психологів, лікарів) [6].

Таким чином, проведення допиту малолітніх та неповнолітніх як окремої категорії осіб у кримінальному провадженні обумовлюється віковими особливостями їх психіки, що впливають на характер сприйняття, запам'ятовування та відтворення допитуваними обставин справи. Тому, плануючи опитування дитини слід враховувати: вік та специфіку розвитку, психофізичний стан (особливо, коли йдеться про фізичне, психологічне або сексуальне насильство) та стиль виховання.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р. Ст. 226–227.
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» № 4651-VI від 13.04.2012 р. Харків: Право, 2012. С. 254–256.
3. Юридична психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. Є. Самойлов, М. С. Корольчук, В. М. Корольчук, С. М. Миронець, Г. М. Ржевський. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 432 с.
4. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: Метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пукас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП Клименко, 2015. – 14 с.
5. Еникеев М. И., Черных Э. А. Психология допроса: учебное пособие. Москва: ВЮЗИ, 1990. 147 с.
6. Гошовська Ю. Допит неповнолітніх у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Jurnalul juridic național: teorie și practică Национальный юридический журнал: теория и практика National law journal: theory and practice. 2016. № 2/1(18). С. 130–133. URL:http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/1/part_2.

Процюк Олеся Миколаївна,

старший викладач кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ОБОВ'ЯЗКОВА УЧАСТЬ ПЕДАГОГА АБО ПСИХОЛОГА ПІД ЧАС ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОВОГО

Законодавець розглядає неповнолітнього як особу, яка не в змозі повною мірою особисто захистити свої законні права та інтереси. Така оцінка неповнолітнього пов'язана з низкою питань, з яких основними необхідно визнати вікові особливості розвитку людського організму, головним чином, психіки; специфіки суспільного становища (вплив сім'ї, недостатній життєвий досвід). Усе це певним чином позначається на особистості неповнолітнього і при проведенні слідчих (розшукових) дій з його участю вимагає створення для нього додаткових правових гарантій [4, с. 77].

Під час допиту неповнолітнього підозрюваного обов'язковими учасниками є законний представник, захисник, педагог або психолог. Результати аналізу матеріалів кримінальних проваджень, у яких підозрюваним виступав неповнолітній, свідчать про те, що на практиці дуже часто запрошують «штатних» педагогів, які лише формально присутні під час проведення слідчим допиту та не беруть жодної участі у проведенні слідчої (розшукової) дії чи наданні допомоги уявленню. Такий приклад свідчить про те, що не всі слідчі мають уявлення про суть залучення педагога до допиту за участю неповнолітніх осіб, що призводить до невиконання педагогом